

O'ZBEKISTONDA KEKSALARNI IJTIMOYIY QO'LLAB- QUVVATLASH TIZIMI TARIXI

Millat Umidi Universiteti

BA-103

Ergashev Abdubosit

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonda keksalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining tarixiy rivojlanishini, asosiy institutlar va siyosatdagi o'zgarishlarni, muammolar hamda so'nggi islohotlarni tahlil qiladi. Tadqiqot manbalari sifatida xalqaro tashkilotlar va ilmiy nashrlar, davlat hujjatlari va yangilangan hisobotlardan foydalangan holda sovet davridan boshlab mustaqillik davri va 2010–2024 yillardagi siyosatgacha bo'lgan jarayonlar yoritiladi. Maqola sug'urtalash, pensiya tizimi, ijtimoiy xizmatlar, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati roli nuqtai nazaridan tizimning kuchli va zaif tomonlarini baholaydi hamda amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

Аннотация: В данной статье анализируется историческое развитие системы социальной поддержки пожилых людей в Узбекистане, основные институты и изменения в государственной политике, а также существующие проблемы и последние реформы. В исследовании использованы материалы международных организаций, научные публикации, государственные документы и обновленные отчеты. Освещаются процессы от советского периода до эпохи независимости и политики 2010–2024 годов. Статья оценивает сильные и слабые стороны системы с точки зрения страхования, пенсионного обеспечения, социальных услуг, роли махалли и гражданского общества, а также предлагает практические рекомендации по совершенствованию социальной поддержки пожилых людей.

Abstract: This article analyzes the historical development of the social support system for the elderly in Uzbekistan, the key institutions and policy changes, as well as existing challenges and recent reforms. The study draws on sources from

international organizations, academic publications, state documents, and updated reports, covering the period from the Soviet era through independence and the policies of 2010–2024. The article evaluates the strengths and weaknesses of the system in terms of insurance, the pension framework, social services, the role of the mahalla (community) institutions, and civil society, and provides practical recommendations for improving social protection for the elderly.

Kirish

Keksalar — ijtimoiy himoya tizimining markaziy qatlami bo‘lib, ularga mo‘ljallangan siyosatlar mamlakatning demografik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi. O‘zbekistonda keksalarga bo‘lgan ijtimoiy munosabat an'anaviy oilaviy g‘amxo‘rlikdan boshlanib, sovet davridagi markazlashgan ijtimoiy kafolatlar orqali shakllandi; mustaqillikdan so‘ng esa pensiya, ijtimoiy xizmatlar va mahalliy darajadagi g‘amxo‘rlikni muvofiqlashtirishga doir sezilarli islohotlar boshlangan. Ushbu maqola tarixiy o‘rish, tizim strukturasi va amaldagi muammolarni tizimli tarzda ko‘rib chiqadi.

Metodologiya va manbalar

Maqola quyidagi manbalar va yondashuv asosida tayyorlandi: xalqaro tashkilotlarning tahliliy hisobotlari (ILO, World Bank, UNDP, ADB), ilmiy maqolalar va tadqiqot ishlar, O‘zbekiston hukumati e'lonlari va ommaviy axborot vositalari. Eng muhim faktlar va maslahatlar uchun xalqaro hisobotlar asos qilib olindi, ular mamlakatdagi ijtimoiy himoya tizimi va so‘nggi tavsiyalarni yoritadi.

1. Sovet davri (1920–1991): markazlashgan kafolatlar va oilaviy g‘amxo‘rlik

Sovet Ittifoqi paytida O‘zbekiston ijtimoiy himoya tizimini markazlashgan, sug‘urta-g‘amxo‘rlik tamoyillariga asoslangan tizim sifatida qabul qildi. Pensiyalar, tibbiy xizmatlar, maxsus nafaqalar va uy-joy bo‘yicha ma'lum kafolatlar davlat tomonidan taqdim etilardi. Shu bilan birga, qishloq joylarda an'anaviy oilaviy g‘amxo‘rlik ham kuchli bo‘lib qolgan — oilalar keksalarga g‘amxo‘rlik qilishning asosiy vositasi edi. Sovet davrining yakunida tizim moliyaviy bosimlar va demografik o‘zgarishlar ta'sirida zaiflashgan edi; mustaqillik davrining

boshlanishida esa uzluksiz mablag' ta'minoti va institutsional o'zgartirishlar talab qilindi.

2. Mustaqillik va 1990-yillar: meros, inqiroz va qayta tashkil etish

1991 yildan so'ng O'zbekiston o'zining ijtimoiy himoya tizimini sovet modelidan meros qilib oldi: umumiy to'lovga asoslangan (PAYG) pensiya tizimi va davlat ijtimoiy xizmatlari saqlab qolinmadi. 1990-yillar iqtisodiy qiyinchiliklar, inflyatsiya va pul-valyuta islohotlari bilan kechdi, bu esa pensiyalar va jamg'armalarga kuchli bosim o'tkazdi. Xalqaro tahlillar va Bank hisobotlari shuni ko'rsatadiki, 1990-yillardagi o'zgarishlar ijtimoiy sug'urta tizimini qayta ko'rib chiqishni zarur qildi va 2000-yillarda bir qator islohotlarni boshlashga turtki bo'ldi.

3. 2000–2010: pensiyalar va ijtimoiy sug'urta tizimlaridagi dastlabki islohotlar

2000-yillar boshlarida O'zbekiston pensiya va ijtimoiy sug'urta tizimini barqarorlashtirish maqsadida bir qator chora-tadbirlar ko'rdi. An'anaviy PAYG tizimi ustuvor bo'lib qoldi, biroq pensiya to'lovlarini moliyalashtirish, pensiya hisoblash mexanizmini takomillashtirish va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish yuzasidan ishlar olib borildi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, mamlakat 2000-2005 yillarda pensiya tizimi strukturasi va moliyalashtirish manbalarini yaxshilashga doir yo'nalishlarni ko'rib chiqdi; 2005 yilgacha asosiy pensiya modeli PAYG usulida ishlagan.

4. 2010–2024: integratsiyalashgan yondashuv, mahalla instituti va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish

So'nggi o'n yilliklarda mamlakatda «keksalarga e'tibor va g'amxo'rlik yillari» kabi davlat dasturlari, mahalla-vozifalari kuchaytirilishi va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirishga qaratilgan strategiyalar ko'paydi. UNDP va boshqa tashkilotlar 2020–2024 yillarda g'amxo'rlik tizimini yaxshilash, oilaviy yordamni rag'batlantirish va ijtimoiy sug'urta, yordam va xizmatlarni birlashtirish lozimligini ta'kidladi. Bu davrda qariyalar uchun sog'liqni saqlash, kundalik yordam xizmatlari va ijtimoiy xizmatlarning mahalliyashtirilishi ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi.

5. Tizimning asosiy komponentlari va ularning evolyutsiyasi

1. Pensiya tizimi (faoliyat muddati, hisoblash metodikasi, yaxshi/yomon tomoni): PAYG tizimi asosiy pensiya manbai bo'lib qolmoqda; pensiya miqdori ko'pincha mehnat staji va ish haqiga bog'liq. Xalqaro ekspertiza pensiya barqarorligi uchun pensiya va nafaqa shartlarini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish zarurligini qayd etadi.

2. Ijtimoiy yordam va maqsadli yordam (targeted social assistance): kambag'al va zaif guruhlar uchun byudjetdan mablag'lar ajratiladi, biroq yaqinda amaliyotlarni samaradorligini oshirish va maqsadga yo'naltirilgan monitoringni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar berilmoqda.

3. Ijtimoiy xizmatlar (home-care, day-care, geriatric xizmatlar): davlat va mahalla tashabbuslari bilan kengaytirilmoqda; shu bilan birga, malakali geriatriya mutaxassislari yetishmasligi muammosi mavjud. UNDP tadqiqotlari ham oilaviy va notijorat sektorini jalb etish zarurligini ko'rsatadi.

4. Mahalla va an'anaviy jamoat tizimi: mahalla institutlari keksalarga ko'mak ko'rsatishda muhim vosita bo'lib qolmoqda — ruhiy yordam, doimiy tekshiruv, mahalliy g'amxo'rlik tizimlari orqali ko'makni yo'naltirish. Bu model ijtimoiy xizmatlarni hududiy nuqtai nazardan yaqinlashtirishga yordam beradi.

6. Asosiy muammolar va qiyinchiliklar

Moliyaviy barqarorlik: demografik o'zgarishlar (aholi qarishining boshlanishi) va pensiya tizimining PAYGga qaramligi ushbu tizimga bosim o'tkazadi. ILO va World Bank tahlillari pensiya moliyalashtirish strukturalarini yaxshilash zarurligini ta'kidlaydi.

Sog'liqni saqlash va geriatriya xizmatlari yetishmovchiligi: keksalarning sog'lig'i va qaramlik darajasi oshishi bilan geriatriya va uzluksiz tibbiy yordam/xizmatlarning etishmasligi muhim muammo.

Qishloq va shahar o'rtasidagi tafovutlar: xizmatlar va pensiya ta'minoti hududlarga qarab noteng taqsimlangan; qishloq joylardagi keksalar ko'proq iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladi.

Ma'lumotlar tizimi va maqsadga yo'naltirilgan yordamning samaradorligi: ma'lumotlarning yetishmasligi, monitoring va baholash tizimlarining zaifligi yaxshi

rejalashtirishni cheklaydi. UNDP hisobotlari ijtimoiy himoya monitoringini kuchaytirishni tavsiya qiladi.

7. So‘nggi islohotlar va xalqaro hamkorlik

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish uchun bir qator xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilmoqda. UNDPning 2024 yilgi hisobotida qariya va parvarish tizimini yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar berilgan: ijtimoiy sug‘urta, yordam va xizmatlarni integratsiyalash, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hamda notijorat va mahalliy hamjamiyatlarning rolini oshirish. Shu bilan birga ILO va ADB ham pensiya tizimini barqarorlashtirish va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish borasida tavsiyalar berdi.

8. Xalqaro tajribadan olingan saboqlar va ularni O‘zbekistonga moslash

Xalqaro tajriba (Markaziy va Sharqiy Yevropa, boshqa Markaziy Osiyo davlatlari) pensiya tizimini barqarorlashtirish uchun quyidagilarni ko‘rsatadi: pensiya hisoblash mexanizmlarini oshkoralik asosida modernizatsiya qilish, bosqichma-bosqich majburiy hisob-jamg‘arma komponentlarini joriy etish (agar iqtisodiy sharoit ruxsat etsa), ijtimoiy xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish va mahalliy xizmatlar orqali parvarish tizimini mustahkamlash. O‘zbekiston kontekstida bu tavsiyalar mahalla institutlarining quvvatini oshirish va notijorat sektor bilan hamkorlikka asoslanishi mumkin.

9. Siyosiy tavsiyalar (amaliy choralar) 1. Pensiya tizimini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish: pensiya moliyalashtirish mezonlarini qayta ko‘rib chiqish, pensiya huquqiga ega bo‘lish shartlarini va hisoblash mexanizmini oshkoralik asosida optimallashtirish; demografik prognozga mos rejalar ishlab chiqish.

2. Ijtimoiy xizmatlarning kengaytirilishi va malaka oshirish: geriatriya, uyda parvarish va day-care xizmatlarini rivojlantirish, bu sohada kadrlarni tayyorlashni davlat dasturlari orqali qo‘llab-quvvatlash.

3. Mahalla va notijorat tashabbuslarini mustahkamlash: mahalla institutlarini resurslar bilan ta‘minlash, jamoaviy ko‘mak va volontyorlik tizimlarini

rag‘batlantirish; shuningdek, NGOlar bilan hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish.

4. Ma'lumot va monitoring tizimini yaxshilash: ijtimoiy yordam va xizmatlarning maqsadga muvofiqligini baholash uchun markazlashgan ma'lumotlar bazasi va indikatsiyalarni joriy etish.

5. Xalqaro hamkorlik va moliyalashtirishni kengaytirish: xalqaro ekspertlar bilan dasturlarni pilot qilish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyalash.

Xulosa

O‘zbekistonda keksalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi sovet davridagi markazlashgan kafolatlardan boshlab, mustaqillikdan keyingi iqtisodiy sarsilishlar va 2000—2020 yillardagi islohotlar orqali rivojlanib kelmoqda. So‘nggi yillarda tizimni integratsiyalash, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish va mahalla institutlarining rolini mustahkamlashga qaratilgan siyosatlar ustuvorlik kasb etmoqda. Biroq moliyaviy barqarorlik, sog‘liqni saqlash infratuzilmasi va monitoring tizimlaridagi zaifliklar saqlanib qolmoqda — ularni bartaraf etish uchun maqsadli siyosat, malaka oshirish va xalqaro hamkorlik kerak.

ADABIYOTLAR (TANLANGAN MANBALAR)

ILO. An assessment of the social-protection system in Uzbekistan. (hisobot).

World Bank. Assessing Uzbekistan's Transition. (hisobot).

UNDP Uzbekistan. Report on Improving the Care System in the Republic of Uzbekistan (2024).

ADB. Overview of Social Protection System in Uzbekistan.

“The Funded Pension Scheme in Uzbekistan: An Analysis”. SSRN/ilmiy maqola (tahlil).